

ingewikkelde verhandeling over transcendentie naar de inzichten van Marcel Gauchet als allereerste hoofdstuk. Encyclopedisch van karakter is dan weer een bijdrage over oosters-orthodoxe kerken, terwijl elders het reëel bestaande humanisme en atheïsme weer nauwelijks aan bod komen omdat de betreffende auteurs hebben gekozen voor een filosofische, respectievelijk ideeënhistorische invulling. Overlappenden zijn er her en der ook: de de-finitiekwestie, esoterie, evangelisch en orthodox christendom komen twee keer aan bod. Het tweede deel bevat een informatieve en prettig leesbare bijdrage van Hijme Stoffels over het protestantisme, met een handig schema van de vier protestantse stromingen, precies zoals je zou verwachten in een boek voor *dummies*. Een mooie, passende bijdrage van James Kennedy in het derde deel behandelt de invloed van religieuze overtuigingen op politieke standpunten over rechtvaardigheid en goed leven.

Een meer beknopt, zakelijk en uniform handboek ware nog meer welkom geweest, maar het is goed dat deze bundel er is. Zesendertig auteurs, merendeels academici, bieden inzicht in de verscheidenheid en de maatschappelijke betekenis van religie in Nederland in al haar breedte. De kloof tussen gespecialiseerd wetenschappelijk onderzoek en de, sterk geseculariseerde, nieuwe generatie professionals kan zo enigszins worden gedicht. Hopelijk kan de discussie over de maatschappelijke omgang met religie nu op niveau worden voortgezet.

*Kees de Groot*

Tilburg

Hermkens, Ana-Karina, Willy Jansen & Catrien Notermans (eds) (2009), *Moved by Mary. The Power of Pilgrimage in the Modern World*, Aldershot: Ashgate Publishing Ltd, 267 pp., ISBN (Pbk) 9780754667926, £16.99.

Maria is een megaster geworden, ondanks de zich op vele terreinen voordoende secularisatie. Oude en nieuwe bedevaartsoorden trekken steeds grotere aantallen bezoekers. Wat de bezorgers van deze bundel opvalt, is dat er toch weinig aandacht van sociale wetenschappers is voor het verschijnsel pelgrimage, en dat terwijl Maria voor vele bedevaartgangers en anderen een antwoord geeft op de huidige, door modernisering veroorzaakte problemen. *Moved by Mary*, gebaseerd op bijdragen aan een in 2007 gehouden conferentie aan de Radboud Universiteit, wil juist daaraan aandacht schenken. De stof is verdeeld in vier grote delen, voorafgegaan door een Inleiding en afgesloten met een Epiloog.

In de inleiding wordt het thema van de bundel besproken en het begrip beweging uitgelegd. Centraal staat de vraag hoe mensen Maria's bovennatuurlijke krachten aanwenden om hun problemen in en met de moderne maatschappij het hoofd te bieden (empowerment). Maria wordt vaak gezien als degene die zich solidair verklaart met de onderdrukten, de gemarginaliseerde groepen (vrouwen, etnische groepen, ouderen) in

de maatschappij. Maar zij inspireert eveneens conservatieve krachten. Afstand wordt genomen van de *communitas* opvatting van de Turners, het is niet zo dat de pelgrimage klassenverschillen doorbreekt, veeleer het tegendeel. Het gaat om macht te verwerven en macht te behouden. Aan het begrip beweging worden vier aspecten onderkend. Mensen worden bewogen om naar Maria's bedevaartsoorden toe te gaan, maar Maria's beeld beweegt zelf ook (haar beeld wordt rondgedragen tijdens processies; haar prentjes, beeldjes komen in de woningen van de bedevaarder terecht). Maria zorgt ook voor bewogenheid, voor ontroering bij degene die tot haar komt. Als laatste vorm van bewogenheid is er de sociale beweging. Vereerders pogen gezamenlijk met de hulp van de Heilige Maagd hun leven beter in te richten, maar zoals gezegd, Maria inspireert zowel emancipatoire als conservatieve groeperingen. Zij wordt door groepen met verschillende achtergrond geclaimd en dat kan de spanning tussen die groepen doen toenemen.

Worden de thema's die centraal staan in de bundel en de ingenomen uitgangspunten in de inleiding goed aangegeven, opvallend is dat die nauwelijks een rol spelen bij de indeling van het boek. De onderverdeling in vier grote delen en de onderbrenging van de artikelen daarbinnen heeft daarom iets willekeurigs.

In het eerste deel 'Negotiating Power through Mary's Imagery' gaat Coleman in op de verschillende wijzen waarop pelgrims hun tocht naar het bedevaartsoord Walsingham (V. K.) ervaren. Het gaat de moderne pelgrim niet meer om de reis zelf, maar om vanuit zijn eigen achtergrond te reflecteren op heden en verleden, zonder die achtergrond al te zeer te benadrukken. Dat gebeurt wel in de gemengd Christelijk-islamitisch nederzettingen in Jordanië, zo maakt Jansen duidelijk. Hoewel Maria ook in de Koran veelvuldig wordt genoemd, en rolmodel is (vroom en puur), wordt verering via een beeld door de Islam als afgoderij beschouwd. Het visualiseren van Maria is dus een *identity marker* en sluit in het huidige Jordanië aan bij de trend tot het benadrukken van de verschillen tussen religieuze groepen. Gaat het in deze twee bijdragen om beweging van mensen naar een heilige plaats in het artikel van Morgan wordt het rondtrekkende beeld van Onze Lieve Vrouwe van Fatima beschreven. Zij bezoekt de wereld die gebukt gaat onder zonde en ongelof en vraagt om boetedoening, om zo verzoening met de Vader tot stand te brengen.

Het tweede deel 'Marian Pilgrimages and Political, Religious, and Economic Struggle' bevat vier bijdragen. Hermkens beschrijft hoe twee beelden van Maria werden rondgedragen door Bougainville (Papua Nieuw Guinea) tijdens de burgeroorlog (1989-2000) bedoeld om bij te dragen aan een vredesproces. De vraag dringt zich hier op waarom dit artikel niet in het eerste deel is ondergebracht, het sluit qua thematiek goed aan bij de artikelen van Coleman en Jansen. De Busser en Niedźwiedz give aan dat de zwarte Madonna van Częstochowa, het symbool van Pools patriottisme en nationalisme, van de strijd van Polen tegen vreemde en niet Katholieke machten, in de post-communistische periode meer blijkt te appelleren aan wat liberaal getinte groepering, die minder geneigd zijn om Pools en Katholiek met elkaar te identificeren. Courtens beschrijft de pelgrimage naar Sendangsono (Centraal Java). Niet alleen Katholieken, maar ook Protestanten, Hin-

does en Moslims maken deze tocht om lichamelijk of geestelijk genezing te vinden. Hier is Maria geen polariserende kracht, zoals in Jordanië, maar van (Javaanse) eenheid en overbrugging van verschillen: de moeder van alle volkeren. In vierde bijdrage geeft Derks aan dat het neoliberale regiem in Bolivia sociale ongelijkheid en armoede met zich heeft gebracht. Een oplossing van deze problemen zoeken armen en verarmden bij Maria, de Maagd van Urkupiña. Echter is deze oplossing maar betrekkelijk omdat in de 'economie' van de verering het neoliberalisme wordt gereproduceerd.

Het deel 'Marian Pilgrimage and Family Relations' begint met de bijdrage van Notermans, naar mijn mening de beste van de bundel. De pelgrims naar Lourdes, die zij onderzocht, waren ouderen met gezondheidsproblemen, kenden daardoor een geringe mobiliteit. In die beperktheid wordt Maria vereerd, bijv. in de dichtstbijzijnde kapel of thuis, waar het overgeërfde beeldje op de schoorsteenmantel staat. In de Mariaverering worden familieherinneringen bewaard en naar bovengebracht; Maria als een ontmoetingspunt van generaties. Door de tocht naar Lourdes maken de pelgrims even deel uit van de wereldomvattende gemeenschap waarin, zo beseffen zij, de verering van Maria nog steeds levend is. Waarom zijn de vrouwen zo prominent aanwezig in de bedevaarten naar Fatima, vraagt Gemzöe (de tweede bijdrage in dit deel), zich af. Veel vrouwen vragen gunsten aan Maria en beloven daarbij wanneer die verleend worden, een tegenprestatie te verrichten, bijvoorbeeld naar Fatima te gaan. Mannen doen ook geloften wanneer hun leven gevaar loopt, maar voor henzelf, vrouwen nemen de zorg van de hele familie mee in hun geloften. Maria wordt vereerd, zonder tussenkomst van de priesters. Op deze wijze wordt door de vrouwen een sacrale ruimte geschapen buiten de kerk, maar dat geldt ook bij religieuze feesten en de cultus van de doden. Hier wordt de autoriteit van de priesters, zo meent Gemzöe, die volgens de kerk in handen van mannen moet zijn en blijven, uitgedaagd. Dat het ook juist een factor kan zijn bij het in stand houden van de manlijke hiërarchie door de vrouwen een 'ongevaarlijk' speelterrein te gunnen, wordt door haar niet opgemerkt. Klungel geeft in haar bijdrage aan hoe Mariaverering de matrifocale gezinsvorm in Guadeloupe in stand houdt tegen de Franse assimilationistische agenda in, die het nucleaire gezin promoot.

Het laatste deel 'Lived Religion in the Context of the Official Church' start met de bijdrage van Margry over de cultus die ontstond naar aanleiding van de boodschap van Maria Vrouwe van alle Volkeren, zoals geopenbaard aan Ida Peerdeman. Maria wordt door de aanhangers van deze cultus als medeverlosser gezien – het omstreden vijfde Maria-dogma. Margry stelt dat de verering van de Vrouwe van Alle Volkeren aansluit bij de verdere feminisatie van de Katholieke kerk, hoewel het officiële gezag zich daar terughoudend tegenover opstelt. Iets soortgelijks wordt duidelijk uit de bijdrage van Turner. Zij beschrijft de bedevaarten die zij maakte naar Knock (Ierland) – waar Maria (met twee andere heiligen) in 1879 verscheen – en vergelijkt die met elkaar. Ook hier wordt iets duidelijk van de opvatting van de Katholieke kerk ten aanzien van de devotie: Maria krijgt in het heiligdom een steeds minder opvallende plaats. In de laatste bijdrage wijst Orsi op het tekortschieten van de moderne historiografie waar het gaat om het beschrijven van de Maria devotie.

Hij meent dat er een ander vocabulaire nodig is om de ervaring van de presentie, van het transcendente dat dat zich in de tijd dringt, te verwoorden.

In de Epiloog blikkt Dubisch terug en vooruit. Zij geeft aan dat Maria een inspiratiebron is voor diverse groeperingen, moderne en antimoderne. Zij heeft *'many faces'*. In de figuur van Maria Magdalena wordt, volgens Dubisch, een sterkere uitdaging aan de patriarchale dogma's en instituties gesymboliseerd.

*Moved by Mary* is een boeiend boek, met helder geschreven artikelen. Uiteraard geldt ook voor deze bundel dat niet alle artikelen hetzelfde kwaliteitsniveau hebben. Maar dat laat onverlet dat het om een interessante en belangwekkende publicatie gaat. Interessant vanwege de beschreven casussen, belangwekkend omdat niet met het beschrijven wordt volstaan, maar de data expliciet in verband worden gebracht met de maatschappelijke context waarin zij zich voordoen. De casus wordt als venster gebruikt om zicht te krijgen op maatschappelijke ontwikkelingen. Deze bundel toont eens te meer het belang aan van kwalitatief onderzoek voor de godsdienstsociologie.

Lammert G. Jansma

Veenwouden

De Jong, Gert (2008), *Doen alsofer niets is. Sociologische gevalstudie over een kerkelijke gemeente als dynamische configuratie*, Wageningen: Ponsen & Looyen, 254 blz., ISBN 9789064642920.

De kerk, en preciezer: een kerkelijke gemeente, is een complex sociaal fenomeen. Ze heeft trekken van een organisatie, een gemeenschap en een sociale beweging. Als organisatie is ze bewust geconstrueerd met bepaalde doelen, een hiërarchie en een verhouding tot de omgeving waaraan ze diensten levert (zoals *rites de passage*). De kerk heeft ook trekken van een gemeenschap (*community*) met frequente informele *face-to-face* contacten, gevoelens van saamhorigheid en een onderscheid met buitenstaanders. Ten slotte is de kerk niet alleen bron van en nauw verbonden met concrete sociale bewegingen, maar treedt ze zelf ook op als beweging, bijvoorbeeld in het publieke debat. Dit bewegingskarakter is vooral verbonden met een besef van onbehagen, bijvoorbeeld 'de gebrokenheid van deze wereld', en een missie ofwel een visie op hoe het zou moeten. Als beweging heeft ze duidelijke voortrekkers, maar zijn de grenzen tussen beweging en omgeving diffuus.

De Jong, theoloog en onderzoeker bij het onderzoeks- en adviesbureau voor religie en samenleving Kaski, spreekt van drie 'entiteiten' binnen een 'dynamische configuratie' en heeft de bruikbaarheid van dit model empirisch getoetst. Daartoe heeft hij de gang van zaken in protestants(-oecumenisch) Amersfoort-Noord grondig doorgenomen aan de hand van gesprekken en het doorploegen van de papierwinkel. Met dit onderzoek, waarop de auteur te Nijmegen in de Managementwetenschappen promoveerde, wordt een wens